

Waar is het collectief geheugen?

El volcán. Siempre ahí. Y no nos fijábamos en él ()*

Germán Santamaria

No morirás, Bogota, 1992

Tim Demoerlose

Inleiding

Op 31 december 2019 verscheen op de ons alle bekende nieuwssite HLN.be een kort, onbeduidend artikeltje: “Vrees voor SARS-uitbraak in China nadat mysterieuze longziekte opduikt”. Dit is het eerste bericht dat in de Vlaamse media terug te vinden valt wanneer je de zoekterm “Wuhan” ingeeft.

Enkele weken later – op 20 januari 2020 – schreef De Tijd: “Wetenschappers gaan ervan uit dat het virus geen SARS-propoities zal aannemen en dat het minder verregaande gevolgen zal hebben. Het Antwerps Instituut voor Tropische Geneeskunde nuanceert de boodschap van de Chinese gezondheidscommissie. ‘De kans op besmetting van mens op mens bestaat, maar is gering’, zegt dokter Ula Maniewski.”

Het klinkt bijna absurd nu.

Nog geen drie maanden later stierven in België immers meer dan 250 mensen per dag aan de gevolgen van een besmetting met SARS-CoV-2, diezelfde “mysterieuze longziekte” uit China. “Corona” overspoelde op korte tijd onze ziekenhuizen en mortuaria.

Achteraf gezien kunnen we gerust stellen dat op een paar clevere uitzonderingen na, niemand dit had zien aankomen in januari of februari. Als het over de “coronacrisis” gaat, dan valt dus regelmatig de woord “ongezien” of “nooit vertoond”.

Maar is dat ook zo? Is dit allemaal zo nieuw en verrassend?

Een gewaarschuwd man/vrouw/x...

Al jaren waarschuwt men vanuit de WHO en andere organisaties dat de mensheid niet voldoende voorbereid is op een pandemie. Nog op 24 oktober 2019 bloklettert bijvoorbeeld The Washington Post: “Geen enkele van deze 195 landen – inclusief de VS – is volledig voorbereid op een pandemie, volgens rapport”. Het was toevallig rond die datum dat de allereerste persoon op aarde, een tot op heden volstrekt onbekende en anonieme medemens, ergens in de buurt van Wuhan onwetend het SarS-Cov2-virus moet opgelopen hebben.

Men was dus wel degelijk gewaarschuwd.

We moeten ook niet zo heel ver terug gaan in de tijd om een pandemie op min of meer dezelfde schaal te zien: de Spaanse griep van 1918-1920. Dit jaar nog, in 2020, overleed iemand die de eerste golf van de Spaanse griep persoonlijk heeft meegemaakt. De Spaanse griep lijkt trouwens enigszins op de huidige pandemie: een virale infectieziekte die wordt overgedragen via de luchtwegen langs minuscule, onzichtbare en zwevende druppeltjes. Verder terug in de tijd kent iedereen natuurlijk de Zwarte Dood, die halfweg de 14de eeuw terreur zaaide in onze streken.

8
In de media leest men dan ook regelmatig vergelijkingen met ofwel de Spaanse Griep van 1918 ofwel de Pestepidemie van 1348-49.

Men zou echter versted staan van al die ándere ziektes die we in het Westen al een hele tijd niet meer kennen. Pokken, cholera, miltvuur, typhus, gele koorts: allen veroorzaakten ze tot en met de vorige eeuw nog jaarlijks miljoenen doden wereldwijd.

Keren we bijvoorbeeld terug naar begin 20ste eeuw, dan stierven tijdens een slecht jaar in België ca. 1.500 mensen aan de typhus, 1.600 mensen konden bezwijken aan de pokken, de mazelen eisten tot wel 3.000 doden, roodvonk maakte 1.400 slachtoffers, kinkhoest kostte het leven aan 2.900 mensen, difterie (of “de kroep”) veroorzaakte 2.438 doden en tuberculose, de ergste ziekte van allemaal op dat moment, leidde voor 15.000 mensen tot een vroegtijdig overlijden.

Het leven in die periode was de facto een soort loterij die wij ons vandaag zelfs niet meer kunnen voorstellen.

Dat dit verleden grotendeels vergeten is, blijkt eens te meer uit de achterhaalde debatten die we vandaag voeren naar aanleiding van het coronavirus.

Vaccinatie: 21ste-eeuws “fake news”? Of zo oud als de vaccinatie zelf?

De komende maanden (jaren?) zal meer en meer aandacht gaan naar een mogelijk vaccin tegen corona. De “antivaxx”-beweging staat hierbij vanzelfsprekend op de achterste poten en ronselt vele aanhangers via het internet. Blijkbaar zouden reeds één op vijf Belgen al op voorhand aangeven dat ze weigeren om zich in te enten.

Men zal zich herinneren dat de vaccinatie eind 18de, begin 19de eeuw werd uitgevonden door Edward Jenner en dit ter bestrijding van de pokken of Variola: een ziekte die in de historische literatuur bekend staat als de “Engel des Doods”. Deze ziekte behoort nu gelukkig tot het verleden: dankzij diezelfde vaccinatie is het de eerste en voorlopig ook enige menselijke infectieziekte die volledig van de aardbol is verdwenen (op één of twee streng beveiligde laboratoria na). Dat hebben we te danken aan een grote vaccinatiecampagne van de WHO, voornamelijk uitgerold in de jaren '60 en '70.

“Echte” pokken lijken een klein beetje op coronavirussen qua besmettelijkheid: de virusdeeltjes drijven mee in de lucht die patiënten uitademden, zelfs nog voor deze symptomen vertoonden, waardoor verspreiding zeer efficiënt gebeurde. De incubatieperiode was lang, tot twaalf dagen. In die periode kopieerde het pokkenvirus zich in de longen tot het uiteindelijk in de bloedbaan terechtkomt. De patiënt kreeg dan een uitslag op de huid die zich ontwikkelde tot wel honderden blaasjes over het hele lichaam, vooral in het gezicht. De blaasjes vulden zich langzaam met een etterige vloeistof – dode huidcellen, vernietigd door het virus – die na een zekere tijd barstten. Daarna begon in het beste geval de herstelperiode. Dit hele ziekteproces, dat gepaard ging met koorts en bij acute gevallen zeer zware letsels en symptomen, zoals oedeem en verstikking, nam gemakkelijk enkele weken in beslag, waarna de patiënt wel zeer lange tijd – meestal levenslang – immuun bleef.

In ongeveer één op drie van de gevallen waar volledige genezing volgde, hield de ongelukkige er ernstige littekens aan over; één op tien was naar huidige schoonheidsstandaarden levenslang “verminkt”. Men liet tot in de jaren '60 van de vorige eeuw in sommige verpleegzalen de spiegels ver-

wijderen uit vrees dat de zieken emotioneel zouden instorten bij het aanschouwen van hun eigen spiegelbeeld. De pokken waren ook zo agressief dat levenslange blindheid geen zeldzame complicatie was (in de 18de eeuw was het pokkenvirus volgens schattingen verantwoordelijk voor één op drie gevallen van blindheid in Europa).

En dat was de tol voor degenen die het overleefden. Gemiddeld één op vijf patiënten overleed aan de pokken, met pieken in de mortaliteit tot één op twee tijdens zware episodes. In tegenstelling tot het coronavirus, dat zich vooral onder de oudere lagen van onze bevolking het best lijkt te handhaven, viseerden de pokken de jeugd: meer dan 80% van de slachtoffers waren kinderen onder tien jaar.

De cijfers zijn eigenlijk verbijsterend: tot in de 18de eeuw stierven elk jaar wereldwijd 400.000 mensen aan de pokken. Eén kind op vijf (d.w.z.: van alle kinderen) in Europa zou overlijden aan de ziekte. Onder de Inca's en Azteken eiste het virus in de zestiende eeuw trouwens een nog grotere tol: nadat de Spanjaarden de microbe onbewust meebrachten uit Europa, stierf meer dan de helft van de volledige inheemse bevolking binnen de twee jaar. De pokken waren misschien het belangrijkste wapen van de onwetende conquistadores in hun strijd tegen de nochtans machtige Azteekse beschaving.

10

Zelfs nadat de ziekte definitief leek uitgeroeid in de jaren '70, deed de Engel nog een laatste keer zijn naam alle eer aan. Janet Parker, een jonge fotografe die in een laboratorium werkte waar de pokken nog bestudeerd werden voor wetenschappelijke doeleinden, raakte per ongeluk besmet. Ze verbleef in een verdieping boven diegene waar het virus bewaard werd, en het is tot op vandaag niet helemaal duidelijk hoe de besmetting kon gebeuren. Op 11 augustus 1978 werd ze alleszins ziek en op 20 augustus werd de diagnose "pokken" gesteld. toestand van de jonge vrouw verslechterde langzaam – er bestond en bestaat geen enkel medicijn – en ze overleed aan de ziekte op 11 september 1978.

Daarmee werd zij het allerlaatste slachtoffer van de ziekte.

De geschiedenis van de Engel des Doods is vandaag grotendeels vergeten geschiedenis. Nochtans waren de Pokken tot diep in de 19de eeuw dagelijkse kost.

De eerste initiatieven tot verplichte vaccinatie in België

Gedurende de 19de eeuw werden dan ook veel initiatieven genomen om vaccinatie te veralgemenen, maar pas in 1911 werd een nieuwe wet voorgesteld in België (doch niet goedgekeurd in het parlement) door toenmalig minister van binnenlandse zaken Paul Berryer die voorzag in, onder meer, de verplichte pokken-inenting.

De vaccinatie tegen de pokken was al een eerste keer wettelijk verankerd met een Koninklijk Besluit van 18 april 1818. Dit Besluit voorzag in de verplichte vaccinatie van de kinderen van behoeftigen die beroep deden op openbare diensten. Een soort verplichte gemeenschapsdienst avant la lettre, eigenlijk. Een algemene vaccinatieplicht bleef echter uit: “de gemeentebesturen worden verzocht om uit alle macht mee te zorgen voor, in de geest van het huidig besluit, het vaccinatiegebruik te introduceren en verspreiden”. Een smeekbede, maar geen verplichting.

De vaccinatiecampagne tegen de pokken was in de eerste plaats een provinciale bevoegdheid. In de provincie Antwerpen kregen sommige gemeenten een financiële beloning indien zij zich inzetten voor de algemene vaccinatie. Eind 19de eeuw verplichtten vier provincies (Henegouwen, Limburg, Luik en Oost-Vlaanderen) tenslotte de vaccinatie voor alle schoolgaande kinderen op straffe van een boete of zelfs gevangenisstraf. Maar ook deze maatregel bleef blijkbaar een dode letter.

Hoewel de vaccinatietechniek dus al bijna een eeuw gekend was, bleef vooral gebrek aan informatie een probleem en bereikte men ook niet alle lagen van de bevolking. Het gevolg was dat er nog steeds pokkenepidemieën de kop opstaken.

Volgens de cijfers van minister Berryer kostte de Engel in 1871 nog aan 21.345 Belgen het leven, en aan 8.706 mensen het jaar nadien. Dit op een bevolking van iets meer dan vijf miljoen. Opmerkelijk is dat het totaal aantal zieken op slechts zes à zeven keer het aantal doden werd geschat; de mortaliteit lag dus nog rond de 15%.

Ook in 1903 deed zich nog een pokkenepidemie voor waaraan 1.630 mensen overleden.

Pas met het voorstel van Berryer kon men de vaccinatie algemeen verplicht maken.

De antivaxx-beweging anno 1911?

Ook toen ontstond een debat over de morele en juridische implicaties van een vaccinatieplicht. De Hoge Gezondheidsraad verwoordde het als volgt, in een advies geciteerd door Berryer: “we zijn er ons van bewust dat een aantal goede zielen de verplichte vaccinatie in vraag stellen, omdat zij een aanslag zou zijn op de individuele vrijheid. Zulk bezwaar kunnen wij niet serieus nemen, wanneer we weten dat onze vrijheid al beperkt wordt een massa wetten en reglementen, en wanneer de hele wereld het eens is met en erkent dat het instellen van een verplichte vaccinatie een immense weldaad zou zijn voor de volledige bevolking.”

België was blijkbaar één van de laatkomers als het op de pokkenvaccinatie aankwam. Volgens een statistiek die de minister citeerde, stierven tussen 1889 en 1893 jaarlijks gemiddeld 252,9 inwoners per miljoen in België aan de pokken. In Nederland bedroeg dit slechts 11,5.

Het debat over de vaccinatie leek opvallend veel op het huidige publieke debat. Minister Berryer: “de zinloosheid van de bezwaren die men kan opwerpen tegen de vaccinatie, is vaak genoeg aangetoond om er nog lang bij stil te staan. Men beweert dat de vaccinatie niet absoluut zou beschermen tegen de pokken, [en] dat ze de bron is of zou kunnen zijn van diverse ziekteverschijnselen. Hoewel het klopt dat de vaccinatie niet eeuwig beschermt tegen de pokken, is de doeltreffendheid ervan, zoals we al hebben gezegd, onomstotelijk bewezen. Bovendien is de vaccinatie een medische handeling die, op de wijze waarop ze vandaag wordt uitgevoerd, geen enkele gevaar betekent. Het grootste obstakel is trouwens de moeilijkheid om het vaccin in voldoende grote hoeveelheden aan te kopen.”

De vooruitzichten voor een corona-vaccin zijn voorzichtig positief, en de lidstaten van de Europese Unie hebben al bestellingen geplaatst voor honderden miljoenen dosissen.

Ik heb geen glazen bol, maar een eventuele verplichting van de vaccinatie zal wellicht tot dezelfde (achterhaalde) debatten leiden als meer dan honderd jaar geleden...

Maskers of geen maskers

Al even herhalend is het debat over de mondmaskers.

In het begin van de corona-pandemie werd het dragen van een mondmasker niet of nauwelijks aangeraden. In volle pandemie kon men gaan winkelen in de supermarkt zonder mondmasker. Lange wachtrijen onbeschermden mensen werden niet als problematisch beschouwd. Eén en ander zal ook wel te wijten zijn aan het gigantische wereldwijde tekort aan mondmaskers waardoor zelfs artsen en verplegers met ronduit schabouwend beschermingsmateriaal in de vuurlinie werden geworpen. Toch hield men vol dat mondmaskers nutteloos zouden zijn.

Naarmate duidelijk werd dat de eerste golf aan kracht verloor, steeg echter het besef dat het SARS-Cov-2-virus zich in hoofdzaak via aërosolen door de lucht verspreidt en dat in afgesloten ruimtes het risico op besmetting exponentieel groter is. Meer en meer werd het dragen van een mondmasker belangrijk in de strijd tegen het virus, tot het zelfs verplicht werd om er een tje te dragen in alle openbare ruimtes. Of hoe het tij op enkele maanden kan keren. Van het tekort aan mondmaskers is trouwens ook geen sprake meer, men vindt ze nu op elke hoek van de straat en in elke winkel zijn er te koop, niet zelden aan woekerprijzen maar dit terzijde.

Die hele ommekeer ging ook gepaard met een uitgesproken publiek debat over de werkzaamheid van het mond-neusmasker. Ook bij ons zijn er tegenstanders. In de VS is de discussie bijna meteen geëvolueerd tot een zwaar politiek geladen kwestie waarbij de Republikeinen tégen mondmaskers zijn en de Democraten vóór.

Dit debat is niet nieuw. Tijdens de Spaanse Griep was de Amerikaanse stad San Francisco bijvoorbeeld één van de voortrekkers in het stimuleren en uiteindelijk verplichten van het dragen van een mondmasker.

Tijdens de eerste golf van de pandemie, in 1918, was er nog maar weinig protest in de stad tegen de maatregel. De toenmalige burgemeester James Rolph kreeg echter met enorme tegenstand te maken toen hij – geconfronteerd met cijfers die wezen op een tweede golf – voor een tweede maal besloot dat maskers verplicht werden.

De dag erna werd in San Francisco namelijk een “Anti Mask League” opgericht die meteen een volledig bestuur installeerde: een voorzitter, mevrouw E.C. Harrington; secretaris mevrouw William Nealon; penningmeester, mevrouw Miss Elizabeth Cook; vicevoorzitters; mevrouw C. Jones, mevrouw C.E. Grosjean, mevrouw Mary E. Bush, mevrouw M.M. Scott, mevrouw Blanche Bernhardt en mevrouw N. E. Masson.

Zoals u al had gemerkt, was dit een zeker voor die tijd toch wel bijzonder vrouwelijke organisatie. Geen toeval: de voorzitter, E.C. Harrington, was een beroemde suffragette en uitgesproken critica van de burgemeester, James Rolph.

Historisch onderzoek heeft uitgewezen dat de “Anti Mask League” een sterk gepolitiseerde organisatie was die het mondmaskerthema gebruikte om de zittende politieke krachten te bekampen.

Hier merken we trouwens een parallel met de antivaccinatiebewegingen die zich meestal bedienen van samenzweringstheorieën waarin “de elite” het moet ontgelden.

Conclusie

De geschiedenis van mens en infectieziekte is in vele opzichten een constante.

Twee voorbeelden van continuïteit – het verzet tegen vaccinatie en de discussie over mondmaskers – tonen aan dat de geschiedenis zich wel eens herhaalt.

Anderzijds is het ook niet zo dat de omstandigheden van vandaag volledig te vergelijken vallen met die van goed een dikke eeuw geleden. De astronomisch hoge sterftcijfers onder de toenmalige bevolking worden door het coronavirus niet geëvenaard, verre van zelfs. De levensomstandigheden zijn onvergelijkbaar veel verbeterd, en op alle vlakken heeft de menselijke kennis een zo hoge vlucht genomen.

Misschien is onze grootste vijand vandaag dus, nog meer dan vroeger: desinformatie.

Bronnen:

- (1) <https://www.tijd.be/politiek-economie/internationaal/azie/china-in-de-ban-van-mysterieuze-longziekte/10200541>.
- (2) <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/07/01/de-filosoof-die-waarschude-voor-een-coronalawine/>.
- (3) <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/08/22/overlevende-van-spaanse-griepepidemie-wordt-116-jaar/>.
- (4) https://www.standaard.be/cnt/dmf20200409_04918856.
- (5) Men weet nu dat de Plaaig van Justinianus die het Oost-Romeinse Rijk teisterde in 541-543 n.C. de builenpest was dewelke ook Europa heeft getroffen ca. 800 jaar later. De impact van de Zwarte Dood op Europa zou echter groter zijn geweest dan de impact op Byzantium. https://www.standaard.be/cnt/dmf20191202_04747710.
- (6) De cijfers werden opgetekend door Minister Paul Beryer in zijn Verslag aan de Kamer van Volksvertegenwoordigers over zijn Wetsontwerp Gezondheidswet, 5 december 1911 (<https://www.dekamer.be/digidoc/DPS/K3052/K30521772/K30521772.PDF>).
- (7) G. Williams, “Angel of Death: the story of smallpox”, Palgrave Macmillan, Londen, 2010, xix+425 p.
- (8) G. Williams, “Angel of Death”, p. 17.
- (9) G. Williams, “Angel of Death”, p. 22.
- (10) G. Williams, “Angel of Death”, p. 34.
- (11) G. Williams, “Angel of Death”, p. 32.
- (12) G. Williams, “Angel of Death”, p. 45.
- (13) Zie voetnoot 6.
- (14) B. Dolan, “Unmasking History: Who Was Behind the Anti-Mask League Protests During the 1918 Influenza Epidemic in San Francisco?”, in *Perspectives in Medical Humanities*, 2020, 23p.

Noot

- (*) ‘De vulkaan. Hij was er altijd. En we keken er niet naar.’ in: *De menselijke maat*, Salomon Kroonenberg, Olympus, 2020, p. 96.